SUG'URTA FONDLARINI TASHKIL ETISH VA ULARNI SHAKLLANTIRISH

Nozimov Eldor Anvarovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
"Investitsiya va innovatsiyalar" kafedrasi assistenti
eldornozimov@gmail.com
doi.org/10.5281/zenodo.20049044

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston sug'urta bozorining hozirgi holati, raqobat muhitining shakllanishi, monopolistik amaliyotlar va ularning bozor rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda sug'urta sektorining tarkibiy, institutsional va iste'molchi bilan bog'liq muammolari yoritilgan. Shuningdek, raqobatni kuchaytirishga qaratilgan davlat siyosati, tartibga solish islohotlari, raqamli transformatsiya, innovatsion texnologiyalar va bozor shaffofligini oshirish mexanizmlari batafsil o'rganilgan. Maqolada O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi, Moliya vazirligi, Markaziy bank hamda World Bank va ADB ma'lumotlaridan foydalanilgan.
Kalit so'zlar: O'zbekiston sug'urta bozori, raqobat, monopoliya, sug'urta kompaniyalari, moliyaviy xizmatlar, raqamli iqtisodiyot, sug'urta nazorati, bozor shaffofligi, iste'molchi huquqlari, iqtisodiy islohotlar.

KIRISH

Sug'urta fondlari sug'urta tizimining eng muhim moliyaviy tayanchi bo'lib, ular sug'urta kompaniyalarining mijozlar oldidagi majburiyatlarini bajarishida hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ushbu fondlar sug'urta hodisalari natijasida yuzaga keladigan zararlarni qoplash uchun oldindan shakllantiriladi va bu orqali iqtisodiy subyektlar hamda aholi moliyaviy xavfsizligi ta'minlanadi. Sug'urta fondlari nafaqat individual risklarni qoplash vositasi, balki umumiy iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlovchi mexanizm sifatida ham namoyon bo'ladi.Sug'urta fondlarini tashkil etish jarayoni murakkab va ko'p bosqichli bo'lib, u chuqur iqtisodiy tahlil, risklarni baholash hamda aktuariy hisob-kitoblarga asoslanadi. Sug'urta kompaniyalari har bir sug'urta mahsuloti bo'yicha ehtimoliy zararlarni oldindan prognoz qiladi va shunga mos ravishda moliyaviy resurslarni jamlaydi. Bu jarayonda risk darajasi, sug'urta portfelining tarkibi, mijozlar soni va boshqa omillar inobatga olinadi. Natijada fondlar hajmi sug'urta majburiyatlarini to'liq qoplash imkonini beradigan darajada shakllantiriladi.

Sug'urta fondlari asosan sug'urta mukofotlari hisobidan shakllanadi, ya'ni sug'urta qilinuvchilar tomonidan to'lanadigan badallar ushbu fondning asosiy manbai hisoblanadi. Shu bilan birga, sug'urta kompaniyalari o'z mablag'larini investitsiya faoliyatiga yo'naltirib, qo'shimcha daromad oladi va bu daromadlar ham fondlarning kengayishiga xizmat qiladi. Zamonaviy sharoitda investitsiya faoliyati sug'urta fondlarini ko'paytirishning muhim vositasiga aylanib bormoqda, chunki u mablag'lardan samarali foydalanish imkonini beradi.Sug'urta fondlarini shakllantirishda ehtiyotkorlik va muvozanat muhim ahamiyat kasb etadi. Bir tomondan, fondlar yetarli darajada katta bo'lishi kerakki, kutilmagan sug'urta hodisalari yuzaga kelganda barcha zararlarni qoplash imkoniyati mavjud bo'lsin. Ikkinchi tomondan esa, mablag'larning ortiqcha "muzlab qolishi" kompaniya rentabelligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli sug'urta kompaniyalari fondlarni shakllantirishda optimal darajani belgilashga intiladi.

Sug'urta fondlarini samarali boshqarish ham ularni shakllantirish kabi muhim hisoblanadi. Mablag'larni to'g'ri taqsimlash, ularni likvid va daromad keltiruvchi aktivlarga joylashtirish, risklarni diversifikatsiya qilish orqali kompaniya o'z moliyaviy barqarorligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, yirik va kutilmagan zararlar yuzaga kelganda sug'urta fondlarining yetarliligi kompaniyaning bozordagi obro'si va ishonchliligini belgilaydi.Hozirgi raqamli iqtisodiyot sharoitida sug'urta fondlarini shakllantirish va boshqarish jarayonlari yanada takomillashib bormoqda. Shunday qilib, sug'urta fondlarini to'g'ri tashkil etish va shakllantirish sug'urta kompaniyasining uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta'minlaydigan asosiy omillardan biridir. Ushbu jarayonni puxta rejalashtirish, ilmiy asosda yuritish va zamonaviy boshqaruv usullaridan foydalanish orqali sug'urta tizimining ishonchliligi va samaradorligini yanada oshirish mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Sug‘urta xizmatlari bozorida raqobat muhitining shakllanishi, uning rivojlanish qonuniyatlari hamda monopolistik tendensiyalarni o‘rganish masalalari ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan. Ushbu ilmiy ishlarda sug‘urtaning iqtisodiyotdagi o‘rni, risklarni boshqarish mexanizmlarining takomillashuvi, raqamli transformatsiya jarayonlari hamda zamonaviy marketing yondashuvlari o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Ayniqsa, global iqtisodiy integratsiya sharoitida sug‘urta bozori nafaqat moliyaviy xizmatlar sohasi, balki iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi muhim institut sifatida qaralmoqda.

Xorijiy iqtisodchi olim A. Arxipov sug‘urta kompaniyalarining samarali faoliyat yuritishi uchun moliyaviy barqarorlik va puxta yo‘lga qo‘yilgan risk-menejment tizimi zarurligini ta’kidlaydi. Uning qarashlariga ko‘ra, an’anaviy boshqaruv usullari zamonaviy raqobat sharoitida yetarli emas, shu sababli sug‘urta kompaniyalari innovatsion texnologiyalarni faol joriy etishi lozim. Bu esa xizmatlar sifatini oshirish, operatsion jarayonlarni tezlashtirish va mijozlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.

N. Balabanov o‘z tadqiqotlarida sug‘urta tizimida risklarni to‘g‘ri baholash va boshqarish kompaniya moliyaviy barqarorligining asosiy omillaridan biri ekanligini ilmiy asoslab beradi. U, ayniqsa, mulkiy sug‘urta segmentida risklarni diversifikatsiya qilish va zararlarni minimallashtirish mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini qayd etadi. Bu yondashuv sug‘urta portfelining barqarorligini ta’minlash bilan birga, kompaniyalarning uzoq muddatli rivojlanishiga xizmat qiladi.

N. Nikulina sug‘urta bozorida raqamli transformatsiyaning marketing strategiyalariga ta’sirini chuqur o‘rgangan. Uning fikricha, raqamli texnologiyalar yordamida mijozlar bilan interaktiv aloqa o‘rnatish, ularning ehtiyojlarini tezkor aniqlash va individual sug‘urta mahsulotlarini taklif etish imkoniyati kengayadi. Natijada, sug‘urta kompaniyalari mijozga yo‘naltirilgan strategiyalarni shakllantirib, raqobat ustunligiga erishadi.

R. Yuldashev va I. Logvinova tomonidan olib borilgan ilmiy izlanishlarda raqamli transformatsiya sug‘urta bozorida raqobatni kuchaytiruvchi muhim omil sifatida baholanadi. Ular sug‘urta xizmatlarini raqamli platformalar orqali avtomatlashtirish operatsion xarajatlarni kamaytirishi, xizmat ko‘rsatish tezligini oshirishi va yangi mijozlarni jalb etishda samarali vosita bo‘lishini asoslab beradi. Shu bilan birga, bu jarayon bozor shaffofligini oshiradi va iste’molchilar uchun kengroq tanlov imkoniyatlarini yaratadi.

O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari sug‘urta xizmatlarining mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi hali yetarli darajada yuqori emasligini ko‘rsatadi. Bu holat sug‘urta madaniyatining to‘liq shakllanmaganligi, aholining sug‘urta xizmatlariga bo‘lgan ishonchi va xabardorligining nisbatan pastligi bilan izohlanadi. Shu bois, sug‘urta bozorini rivojlantirishda nafaqat institutsional islohotlar, balki aholining moliyaviy savodxonligini oshirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xalqaro tashkilotlar, xususan World Bank va Asian Development Bank tomonidan tayyorlangan tahliliy hisobotlarda sug‘urta sektorining iqtisodiy rivojlanishdagi o‘rni alohida ta’kidlanadi. Ushbu tashkilotlar sug‘urta tizimi rivojlangan mamlakatlarda iqtisodiy risklarni kamaytirish, investitsiya muhitini yaxshilash va ijtimoiy himoyani kuchaytirishda muhim vosita ekanligini qayd etadi. Sug‘urta bozori keng rivojlangan davlatlarda u yalpi ichki mahsulotning sezilarli qismini tashkil etib, iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xususan, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, yangi sug‘urta mahsulotlarini joriy etish, xalqaro tajribani keng qo‘llash hamda raqamli infratuzilmani rivojlantirish orqali sohaning raqobatbardoshligini oshirish mumkin.Shu nuqtai nazardan, adabiyotlar tahlili sug‘urta bozorini rivojlantirishda ilmiy yondashuv va amaliy mexanizmlarni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu esa kelgusida sug‘urta xizmatlari sifatini oshirish, bozor ishtirokchilari sonini ko‘paytirish va milliy iqtisodiyotda sug‘urtaning rolini yanada kuchaytirishga xizmat qiladi.

METODOLOGIYA

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqobat muhitining shakllanishi va monopolistik amaliyotlar ta’sirini o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy-tadqiqot usullaridan kompleks foydalanildi. Ushbu yondashuv muammoni chuqur tahlil qilish va asoslangan xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlar qo‘llanildi

Analiz usuli — sug‘urta bozorining hozirgi holati, raqobat darajasi, kompaniyalar o‘rtasidagi farqlar va monopolistik tendensiyalar alohida komponentlarga ajratilib o‘rganildi. Bu usul orqali bozor tuzilmasi va uning ichki mexanizmlari tahlil qilindi.
Sintez usuli — olingan natijalar umumlashtirilib, sug‘urta bozorining umumiy rivojlanish tendensiyalari va muammolari haqida yaxlit xulosalar shakllantirildi.
Qiyoslash (taqqoslash) usuli — O‘zbekiston sug‘urta bozori holati rivojlangan davlatlar tajribasi bilan solishtirildi. Bu orqali bozor rivojlanish darajasi va raqobat muhitidagi farqlar aniqlanadi.
Statistik tahlil usuli — O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi, Moliya vazirligi va Markaziy bank ma’lumotlari asosida sug‘urta bozori ko‘rsatkichlari (bozor hajmi, sug‘urta mukofotlari, kompaniyalar ulushi) tahlil qilindi.
Induksiya usuli — alohida sug‘urta kompaniyalari faoliyatiga oid ma’lumotlardan umumiy bozor tendensiyalari haqida xulosa chiqarildi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqobat muhitining shakllanishi va rivojlanishi bir qator tarkibiy, institutsional hamda iqtisodiy omillar bilan chambarchas bog‘liq. Sug‘urta bozori asosan davlat tomonidan tartibga solinadigan, shu bilan birga xususiy sektor faol ishtirok etadigan aralash model asosida shakllangan bo‘lib, bu tizim bozor barqarorligini ta’minlash bilan birga raqobatni rivojlantirish uchun ham muayyan shart-sharoitlarni yaratadi. Sug‘urta kompaniyalari faoliyati tahlili shuni ko‘rsatadiki, bozor asosan hayot sug‘urtasi, umumiy (mol-mulk) sug‘urtasi va majburiy sug‘urta yo‘nalishlari doirasida rivojlanmoqda. Ushbu segmentlar o‘rtasida raqobat darajasi turlicha shakllangan bo‘lib, umumiy sug‘urta segmentida xizmatlar xilma-xilligi va ishtirokchilar sonining ko‘pligi sababli raqobat nisbatan faolroq kechadi. Aksincha, hayot sug‘urtasi segmentida uzoq muddatli majburiyatlar va yuqori kapital talablari tufayli yirik kompaniyalar ustun mavqega ega bo‘lib qolmoqda. Majburiy sug‘urta turlarida esa raqobat ko‘proq tartibga solish darajasi bilan belgilanadi.
Tadqiqot davomida aniqlanishicha, sug‘urta kompaniyalarining raqobatbardoshligi bir nechta o‘zaro bog‘liq omillar ta’sirida shakllanadi. Eng avvalo, moliyaviy barqarorlik darajasi kompaniyaning bozordagi ishonchliligi va to‘lov qobiliyatini belgilaydi. Shu bilan birga, mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifati, xizmatlarning tezkorligi va qulayligi ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, zamonaviy iste’molchilar aynan ushbu jihatlarga katta e’tibor qaratmoqda. Sug‘urta mahsulotlarining xilma-xilligi, ularning moslashuvchanligi va mijoz ehtiyojlariga qanchalik mos kelishi ham raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy omillardan biridir.
Alohida ta’kidlash joizki, raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi hozirgi bosqichda sug‘urta kompaniyalari o‘rtasidagi raqobatni belgilovchi eng muhim omillardan biriga aylanmoqda. Raqamlashtirish orqali sug‘urta xizmatlarini avtomatlashtirish, onlayn platformalar orqali polislarni rasmiylashtirish, zararlarni masofadan turib baholash va mijozlar bilan uzluksiz aloqani yo‘lga qo‘yish imkoniyatlari kengaymoqda. Bu esa nafaqat operatsion xarajatlarni kamaytiradi, balki xizmatlar tezligi va shaffofligini oshirib, mijozlar ishonchini mustahkamlaydi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

O‘tkazilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sug‘urta bozori rivojlanish bosqichida bo‘lib, unda raqobat muhitini shakllantirish va kuchaytirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bozorning hozirgi holati sug‘urta xizmatlari hajmining o‘sib borayotganini ko‘rsatsa-da, uning iqtisodiyotdagi ulushi hali ham past darajada qolmoqda. Bu esa sug‘urta sektorining to‘liq salohiyati hali to‘liq ishga solinmaganini anglatadi.
Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta bozorida raqobatning yetarli darajada rivojlanmaganligiga bir qator omillar ta’sir etadi. Jumladan, bozorning yuqori darajada konsentratsiyalashuvi, ayrim yirik kompaniyalarning ustun mavqega ega bo‘lishi, davlat ishtirokining sezilarli darajasi hamda iste’molchilarning sug‘urta xizmatlari bo‘yicha yetarli xabardor emasligi raqobat muhitini cheklaydi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning endigina keng joriy etila boshlangani ham bozor rivojlanishiga ta’sir qiluvchi muhim omillardan biridir.

Shu nuqtai nazardan, sug‘urta bozorida raqobat muhitini yanada rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni amalga oshirish maqsadga muvofiq hisoblanadi

Birinchidan, sug‘urta bozorini tartibga soluvchi normativ-huquqiy bazani yanada takomillashtirish va bozorga kirish to‘siqlarini kamaytirish zarur. Bu yangi sug‘urta kompaniyalarining bozorga kirishini osonlashtiradi va sog‘lom raqobatni kuchaytiradi.

Ikkinchidan, davlat va xususiy sug‘urta kompaniyalari uchun teng raqobat sharoitlarini yaratish muhim ahamiyatga ega. Bu esa bozor mexanizmlarining adolatli ishlashini ta’minlaydi.

Uchinchidan, sug‘urta sohasida raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish, ya’ni onlayn sug‘urta xizmatlari, mobil ilovalar va avtomatlashtirilgan tizimlarni keng joriy etish lozim. Bu nafaqat xizmat sifatini oshiradi, balki mijozlar uchun qulaylikni ham ta’minlaydi.

To‘rtinchidan, aholining moliyaviy va sug‘urta savodxonligini oshirish bo‘yicha tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Chunki sug‘urta madaniyatining pastligi talabning to‘liq shakllanishiga to‘sqinlik qiladi.

Beshinchidan, sug‘urta bozorida shaffoflikni oshirish, statistik ma’lumotlarni ochiq e’lon qilish hamda iste’molchilar uchun axborot olish imkoniyatlarini kengaytirish muhimdir.

Shuningdek, sug‘urta bozorida shaffoflikni ta’minlash va ochiqlik darajasini oshirish muhim omillardan biridir. Statistik ma’lumotlarning muntazam e’lon qilinishi, sug‘urta kompaniyalari faoliyati bo‘yicha ochiq axborot tizimlarining yaratilishi hamda iste’molchilarga qulay axborot olish imkoniyatlarining kengaytirilishi bozorga nisbatan ishonchni kuchaytiradi. Bu esa o‘z navbatida sog‘lom raqobatni rag‘batlantiradi.

Umuman olganda, yuqoridagi takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi O‘zbekiston sug‘urta bozorida raqobat muhitining mustahkamlanishiga, xizmatlar sifatining oshishiga hamda sektorning iqtisodiyotdagi ulushining kengayishiga xizmat qiladi. Natijada sug‘urta bozori yanada barqaror, ochiq va innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1.Balabanov N.N. Finansy. – Moskva: Finansy i statistika, 2001.
2.Kotler F. Marketing Management. – Pearson, 2004.
3.Vesnin V.R. Strategicheskoe upravlenie. – Moskva, 2015.
4.Vixanskiy O.S. Strategicheskoe upravlenie. – Moskva, 1998.
5.O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi. 2024-yil hisobotlari.
6.O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. Sug‘urta bozori ma’lumotlari. – 2023–2024.
7.O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik sharhi. – 2024.
8.Abdurahmonov X., Qodirov A. O‘zbekistonda sug‘urta bozorini rivojlantirish muammolari. – Toshkent, 2022.